

АРХІВНА СПРАВА ЗА КОРДОНОМ

УДК 930.25(477:520)

Л. Г. БІЛОУСОВА*

НАЦІОНАЛЬНИЙ АРХІВ ЯПОНІЇ: ПОГЛЯД ЗБЛИЗЬКА

Висвітлено основні етапи становлення та специфіку роботи Національного архіву Японії (м. Токіо).

Ключові слова: Національний архів Японії; Друга світова війна; давні документи; архівосховища.

Найголовніший державний архів знаходиться у найпрестижнішому районі Токіо, поряд з історичним парком. Будинок архіву – це спеціалізована 6-поверхова будівля площею 11550 кв. м – 4 поверхи наземні (2710 кв. м) і 2 поверхи під землею (7000 кв. м). Архівосховища займають 4000 кв. м.

Біля входу в архів – автомат для напоїв і контейнер для зонтиків, кожен з яких має своє місце і закритий на замочок. Двір просторий, з лавочками і місцем для паркування авто.

На першому поверсі відвідувачі реєструються на охоронному пункті, працівник якого налагоджує контакт візитера з необхідним підрозділом або спеціалістом архіву. По периметру просторого холлу розміщується *виставковий зал* з вітринами, у центрі – кінозал. Саме цього дня, 6 серпня, відкрилася виставка, присвячена 60-м роковинам однієї з найтрагічніших подій у світі – атомному бомбардуванню Хіросіми і Нагасакі. Представлені оригінали і бездоганно виготовлені копії документів свідчили про єдині в історії людства два приклади бойового застосування ядерної зброї.

Вранці 6 серпня 1945 року американський бомбардувальник В-29 “Enola Gay”, названий так за іменем матері командира екіпажу, полковника Пола Тіббетса, скинув на Хіросіму атомну бомбу “Little Boy” (“Малюк”) еквівалентом від 13 до 18 кілотонн тротилу. 9 серпня командир бомбардувальника В-29 “Bockscar” Чарльз Суїні скинув атомну бомбу “Fat Man” (“Товстун”) еквівалентом 21 кілотонн тротилу на місто Нагасакі. Загальна кількість загиблих склала від 90 до 166 тисяч чоловік у Хіросімі і від 60 до 80 тисяч чоловік у Нагасакі. 15 серпня Японія заявила про припинення бойових дій, а 2 вересня підписала Акт про капітуляцію. Так закінчилася Друга світова війна.

* Білоусова Лілія Григорівна – кандидат історичних наук, заступник директора Державного архіву Одеської області.

У кінозалі демонструвалися кадри архівної кінохроніки. Серед відвідувачів було багато літніх людей, які, очевидно, знали про цю трагедію не тільки з докуменів – про це свідчили вирази їх обличчя та сльози на очах...

Японські ЗМІ приділили в ці дні атомній темі особливу увагу, як і більшість газет і телекомпаній світу. Адже роль та етична виправданість атомних бомбардувань залишається предметом гострих дискусій і дотепер. Вразив сюжет про те, як виставку архівних документів відвідав сам імператор Японії Акіхіто разом із дружиною, імператрицею Мітіко. Того ж дня, 6 серпня 2015 року, онук президента Трумена – Кліфтон Трумен Деніел заявив, що його дід до кінця життя вважав рішення скинути бомбу на Хіросіму і Нагасакі правильним, і що США “ніколи не попросять вибачення за це”.

Про ті страшні події нагадала і сувенірна крамничка архіву. Серед численних художніх копій документів, книг, поштових карток із квіточками, ручок та компакт-дисків про архів особливу увагу привертав паперовий журавлик, який повернув мене у дитинство. Мені було п'ять років, коли мама розповіла історію японської дівчинки з Хіросіми Садако Сасакі, котра померла у 1955 році від променевої хвороби. Щоб одужати, Садако повірила у легенду, за якою людина могла загадати будь-яке бажання, якщо складе тисячу паперових журавликів. Вона встигла зробити тільки 644 пташок...

Наступним місцем знайомства з Національним архівом Японії став *конференц-зал*, де нам продемонстрували презентаційний фільм про архів, запропонували обговорити професійні питання і подивитися на власні очі, як працюють основні структурні підрозділи. Японські колеги Юміко Охара і Томоко Нагаока повідомили, що вперше зустрічають у Національному архіві Японії громадянина України. Вони провели екскурсію установою і поділилися досвідом роботи у різних напрямках: публікація документів, організація користувачів у читальному залі, зберігання справ у архівосховищах, проведення виставок тощо.

Історія архіву не така вже й давня порівняно з історією архівної справи у Європі, де сучасна система склалася ще у кінці XVIII ст. А от у Японії перші рішення щодо архівів почали прийматися лише в епоху Мейдзі (1868–1912). У той період цінні архіви зберігалися окремо у відомствах, зокрема, у міністерствах. У 1873 р. при Кабінеті уряду Мейдзі було засновано бібліотеку, котру значно удосконалили у 1885 р. у ході формування структури Кабінету. Вона існує і дотепер. Саме Бібліотека Кабінету згодом стала важливим документаційним комплексом Національного архіву Японії. До її складу увійшли давні класичні книги і документи Японії та Китаю, а також державні папери періоду Сьогунату Едо 1603–1867 років.

Після Другої світової війни зростає інтерес суспільства до матеріалів державних установ, і в 1959 р. Президент Наукової Ради Японії

дав рекомендації Прем'єр-Міністру щодо збереження офіційних паперів, запобігання знищення цінної інформації та заснування Національного Архіву. Уряд усвідомлював небезпеку розпорошення державних документів і звернувся до міністерств і відомств із закликом упорядковувати і зберігати свої архіви належним чином, а також вивчити досвід та архівні системи інших країн. Здійснені заходи мали результатом створення у червні 1971 року Національного архіву Японії (*National Archives of Japan – NAIJ*). Основними його цілями задекларували збереження історичних документів і архівів, забезпечення доступу суспільства до них, організація виставок та здійснення наукових досліджень.

У 1998 році було засноване нове архівосховище для 1,36 млн справ Національного архіву – Цукуба Анекс (*Tsukuba Annex of NAIJ*), що розміщене у місті Цукуба, Префектура Ібаракі.

У 2001 р. був відкритий Японський Центр історичних документів Азії (*Japan Center for Asian Historical Records*), у якому 29 млн. одиниць зберігання. Центр оцифровує і оприлюднює в мережі Інтернет матеріали, що належать до Азії і доповнюють документи державних органів Національного архіву Японії, а також Канцелярії дипломатичних документів Міністерства зовнішніх справ та Бібліотеки Національного інституту досліджень оборони Міністерства оборони.

Діяльність архівів в Японії регулюється такими **нормативно-правовими актами**, як Закон про Державні Архіви (*Public Archives Act*, 1987), який змінився Законом про Національний Архів (*National Archives Act*, 1999). Але їх виявилось недостатньо для забезпечення діяльності цієї галузі в умовах розвитку нових технологій. У 2008 році Прем'єр-Міністр Японії Ясуо Фукуда в одному з публічних виступів підкреслив зростаючу соціальну значущість документації державних органів і наголосив на необхідності значно покращити систему її захисту. Наслідком цієї промови стало створення Експертного комітету з діловодства під керівництвом Йоко Камікава, який згодом став Міністром з діловодства управлінської документації та Національного архіву.

Комітет досліджував питання діловодства та сфери впливу майбутнього Національного архіву. У фокусі вивчення опинилися всі етапи руху документів – від відомчого архіву до моменту знищення або передавання їх до Національного архіву на постійне зберігання. Одночасно тестувалася законодавча база. Висновок Комітету став підставою для прийняття у березні 2009 року на 171-й сесії проекту Закону про державні архіви та архівне діловодство (*Public Records and Archives Management Bill*). Лише 1 квітня 2011 року, після дворічної практичної апробації та обговорення, Закон про державні архіви та архівне діловодство (*Public Records and Archives Management Act*) набрав чинності. Він формулює і забезпечує уніфікацію правил діловодства для управлінської документації, встановлює строки зберігання документів,

вимагає від міністерств звітування щодо стану діловодства та відомчих архівів, запроваджує нову систему інспекцій та рекомендацій для Канцелярії Кабінету Міністрів, забезпечує врахування оцінок і думок професіоналів з інших галузей, встановлює сприйнятливі правила для широкого використання архівних документів.

Ми завітали до *читального залу*. Просторий і світлий, із підрозділом для роботи з фондом користування на апаратах для читання мікрофільмів. Фотографувати не дозволили, оскільки у залі було декілька відвідувачів, і ми могли їм заважати. Оформлення у читальний зал – за попереднім інформуванням, із заповненням окремого бланка. Щороку архів реєструє 4800 користувачів; видається 70900 справ; веб-сайт архіву відвідує 346 тис. осіб. Дослідникам надають як оригінали документів, так і їх копії. Особливо цінні й унікальні документи видаються за особливим розпорядженням керівництва. Фотографування власними технічними засобами є безкоштовним. Якісні копії, які виготовляє архів, є платними.

З вікон читального залу відкривається чудовий краєвид на пагорб з парково-архітектурним комплексом, оточеним широким ровом з водою. Це палац імператора Японії Його Величності Акіхіто – єдиного у світі імператора на троні. Поряд з палацом знаходиться *Імператорський архів* – величезна монументальна будівля, в якій зберігаються найдавніші джерела з історії імператорських династій. Сама ж історія починається з 660 року до нашої ери, коли перший імператор Дзімму заснував на архіпелазі державу. Цей день, 11 лютого, є державним святом Японії. Дзімму вважався нащадком сонячної богині Аматерасу у п'ятому поколінні і правнуком бога моря Рюедзіна. Але підтвердити це документально неможливо, через це перші дев'ять імператорів вважаються легендарними.

Документована ж історія японської імператорської династії – найдавнішої у світі, що правила безперервно, – датується не раніше IV ст. н.е. У ті часи імператор мав абсолютну владу й одночасно був верховним жерцем релігії синто. Але у XII ст. його необмежена влада перейшла до військового стану самураїв, а імператор залишився лише з символічними повноваженнями й обов'язками жерця.

Ситуація змінилася лише у 1868 році у зв'язку з Реставрацією Мейдзі, коли імператор повернув собі всю повноту влади. Конституція 1890 року закріпила його стан "священної і недоторканої особи". І хоча Японію називали конституційною монархією, імператор мав тоді абсолютну владу, але з конституцією. Він одноособово командував військовими силами, формував верхню палату парламенту, призначав кабінет міністрів.

Після поразки Японії у Другій світовій війні й американської окупації країни, питання стану і повноважень імператора стало окремим

політичним рішенням. Традиційний інститут зберегли, щоб не допустити зростання впливу Радянського Союзу і “полівіння” країни. Імператора Хірохіто не засудили за мілітаризацію та військові злочини. Він залишився на троні, але відрікся від божественного походження і реальної влади. В цілому він правив 63 роки..

Згідно зі статтям 6 и 7 чинної Конституції Японії, імператор є символом держави і єдності нації, але не може діяти в галузі державної політики. Більш того, він не має права брати участь у виборах ні як виборець, ні як кандидат, висловлюватися з політичних питань. Без схвалення парламенту імператор навіть не може одружуватися, володіти майном і отримувати його або ж передавати у спадок. Отже, імператор Японії – найбільш безправний громадянин, але, незважаючи на цей парадокс, залишається свідченням вікових традицій і символів країни. Нинішній Імператор Японії, Його Величність Акіхіто, царює з 7 січня 1989 року і є 125-м імператором країни. Цікаво було дізнатися і про те, що така велична особа відвідувала Національний архів Японії шість разів.

Поряд з читальним залом розміщується *лабораторія*. У ній реставрують як давні документи, так і такі, що надходять із відомств. Я поцікавилася, в якому фізичному стані приймаються документи. Виявилось, що значний обсяг сучасних паперових джерел потребує відновлення або ремонту, які здійснюють шість спеціалістів. Реставратори також виготовляють копії документів для виставок, їх майже неможливо відрізнити від оригіналу – у лабораторії сучасне і різноманітне обладнання.

Архівосховища розміщені на двох підземних поверхах. Потрапити до них стороннім особами неможливо. Двері відчиняються електронним ключем-карткою. У супроводі завідувача відділу пересуваємося архівосховищем, де зберігаються матеріали новітнього періоду. Стелажі не мобільні, а навпаки, через сейсмічну загрозу закріплені вертикально крізь поверхи. Тут хірургічна чистота. Незвично й те, що справи розміщуються просто на полицях стелажів, без картонування, по декілька справ у стовпчику. На моє питання, де ж архівний пил і чи використовуються для прибирання роботи, лунає веселий дружний сміх. Виявляється, що незважаючи на достатнє фінансування і прекрасну матеріальну базу архіву, ретельну чистоту все ж наводять люди – у кожному архівосховищі щотижня. А саме в цьому архівосховищі тільки-но прибрали. Отже, робототехніка в японському архіві – це теж справа майбутнього.

Дорогоцінні авуари

У цілому у головному корпусі Національного архіву Японії та архівосховищі Tsukuba Annex зберігається 1,36 млн томів (справ), з них

887 тис. управлінської державної документації нового і новітнього періоду, а 480 тис. є свідченнями давньої історії. Різні види документів систематизовані за секціями, що мають окремі назви.

Найдавніші джерела – *Autique Documents Holdings* – датуються періодом з 1602 року до початку епохи Мейдзі 1868 року.

“*Momijiyama Bunko*” – колекція, що формувалася з 1602 року як бібліотека сьогуна Токугава Іеясу. Це різноманітні джерела – книги з історії Китаю, ілюстровані генеалогічні історії та родовідні дерева феодалних сімей хроніки Токугава Сьогунату, поеми, проза, медична література. Одним з націнніших документів є манускрипт періоду Камакура Сьогунату 1180–1266 років. Колекція зберігається в оригінальних дерев'яних боксах в умовах підвищеного комфорту для такого виду джерел, внесених до реєстру національного культурного надбання.

“*Shoheizaka Gakumonjōbon*” є групою матеріалів, зібраних Хаяші Разаном, який у 1630 році відкрив бібліотеку в районі Едо – Уено, а у 1797 році – державну школу Токугава Сьогунат. Його нащадки продовжували збирати давні історичні й географічні манускрипти та книги, що належали представникам відомих феодалних родин.

“*Wagaku Kodanshōbon*” є колекцією, яку збрала організація “*Hanawa Hōkuchū*”, заснована у 1793 році. Задля історичних досліджень ця установа направила вчених у Кіото та Ісе для копіювання давніх класичних книг. Колекція складається з різних типів видань, зокрема, є зібрання віршів на політичні теми, датовані 1295 роком.

“*Igakukanshōbon*” – це колекція, що надійшла з приватної школи “*Seijukan*”, заснованої у 1765 р. членами сім'ї Такі. Деякі з них були урядовими лікарями. Ось чому у цьому зібранні переважно медичні довідники і книги з Китаю і Японії. Одним особливо цінним документом є давній китайський довідник з акупунктури.

Серед раритетних джерел нового і новітнього періоду – книги і документи, зібрані у період Реставрації Мейдзі урядом. Вони відтворюють як історію Японії (наприклад, клятви вассалів своїм феодалам 1568 року), так і минуле інших країн, наприклад, Великобританії, США, Франції за 1912–1926 роки.

Колекція “*Goshomei Gempon*” вміщує Конституцію Японської імперії 1889 року, Конституцію 1946 року, укази, декрети, едикти та накази імператора, а також інші документи, на яких стоїть підпис імператора.

“*Dajo Ruiten*” – це документація Дайокану – Кабінету Уряду Мейдзі (1868–1912): чистові копії розпоряджень, офіційних документів, різних журналів. Вони датуються 1867–1881 роками, що хронологічно розподіляються за 19-ма категоріями, за такими темами, як державна система, урядові установи, офіційні правила і постанови, церемонії.

Яскравим прикладом є листування щодо запровадження у 1871 році системи префектур, яка існує дотепер.

“Kobunroku” називають офіційні документи, створені або отримані Кабінетом з міністерств і відомств у перші 18 років епохи Мейдзі, тобто, з 1868 до 1885 років. Це, наприклад, Постанова 1872 року про початкову освіту в Японії. Цю категорію джерел вважають особливо цінною, у 1998 році її занесено до реєстру національного важливого культурного надбання Японії (National Important Cultural Property of Japan).

“Kobun Ruishu” – систематизовані за 23-ма категоріями оригінали нормативно-закондавчих актів країни, зокрема тих, що стосуються зовнішніх справ. Це, наприклад, Закон про зміну Закону про вибори членів палати представників (1925 р.)

“Kobun Zassan” складається з різноманітних (змішаних) документів Кабінету і міністерств, що не увійшли до “Kobun Ruishu”. Хронологічно вони починаються з 1886 року. Прикладом може бути запитальник щодо забруднення на мідній шахті Ашіо 1891 року.

Документація міністерств і відомств є ще одним важливим історичним джерелом, що представлена кореспонденцією з Кабінетом, матеріалами дискусій та обговорень законопроектів, інформацією про розвиток окремих галузей економіки і культури. Прикладами можуть слугувати протоколи Таємної ради щодо зміни Конституції Японії у 1946 році, матеріали про Стандарти Праці 1967 року, Карта погоди в Азії у день відкриття Олімпійських ігор у Токіо 10 жовтня 1964 року.

Також у цій групі зберігаються особові справи чиновників, матеріали щодо просування по службі, нагород, звільнень тощо.

Реєстр визначних культурних надбань

Серед вищезазначених цінних документальних джерел у Національному архіві є й такі, що внесено до особливого реєстру під назвою “List of the Important Cultural Properties of Japan”.

Це 29 колекцій, з яких 15 віднесено до “Секції каліграфії та класичних видань” (Calligraphy and Classical Books Section), 9 – до “Секції історичних матеріалів” (Historical Materials Section) і 5 – до “Секції давніх манускриптів” (Ancient Manuscripts Section).

Першими до реєстру увійшли у 1955 році 13 свитків рукописів з китайськими поемами 1272 року. Останнє поповнення відбулося у 2011 році, коли до архіву надійшли щоденники монаха Храму Кофукуджі з Нари, датовані 1562–1577 рр. Унікальними є й план одного з феодалських замків 1644 року, кольорові малюнки квітів і дерев 1779 року, топографічні записи 1811 року та ін.

Створенню сучасного *науково-довідкового апарату* японські колеги приділяють першочергову увагу. На сайтах архівів є вичерпна інформація про фонди і тематичні комплекси, пошук якої є зручним.

Електронна каталогізація справ і документів здійснюється відразу під час надходження нових фондів. Це дає гарні результати. Вже тепер у читальних залах доволі незначна кількість дослідників порівняно з користувачами архіву через мережу Інтернет.

Оцифрування або *digitalізація* – пріоритетний напрямок роботи, про який детально можна дізнатися, звернувшись до сайтів http://www.digital.archives.go.jp/index_e.html та <http://www.jacar.go.jp/english/index.html>

Українці вже активно використовують ці ресурси. Так, дослідження дніпропетровського історика С. С. Павленка з історії Японського консульства в Одесі базується на широкому використанні саме цифрових матеріалів “Japan Center for Asian Historical Records” – документації Міністерства іноземних справ Японії*.

У Національному архіві Японії, як і в будь-якій японській установі, надзвичайно важливим є *навчання* персоналу та опанування суміжних спеціальностей. Щороку архів проводить конференцію директорів державних архівів (Annual Meeting of the Directors of Public Archives). Широко практикується візити архівістів за кордон і приймання зарубіжних колег для обміну досвідом. Особливо популярними є японські навчальні програми щодо консервації архівних документів. *Міжнародний обмін* – це і вступ Національного архіву Японії до Міжнародної Ради Архівів (1972) та Східно-Азійської Філії Міжнародної Ради Архівів (EASTICA) (1993), відзначення Міжнародного дня архівів 9 червня та ін.

Японські колеги передали презентаційний подарунок: у фірменний файл з логотипом вкладено 4 різних буклети, компакт-диск з документальним фільмом про архів, сувенірний набір карток із зображенням квітів і відомчий журнал “*National Archives of Japan News*”. Останній мене зацікавив особливо. Що ж публікують японські колеги? У випуску № 2 – чотири аркуші, на сторінках яких – оперативна інформація про виставки, реставровані документи, нові надходження, розклад заходів і загальні відомості про архів та його основні напрямки роботи. Мова видання – японська. Гортати журнал цікаво – багато ілюстрацій і малюнків-аніме. Результати наукових і методичних розробок оприлюднюються також у журналах “*Kitanomaru*”, “*Archives*” та ін. Також постійно видаються каталоги спеціальних виставок.

* Павленко С. С. Основні функції консульства та особливості діяльності Японського Імперського консульства в Одесі (889–1920) // Вісник Дніпропетровського університету. Серія “Історія та археологія”. – 2014. – Випуск 22. – С. 82–89 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vduia_2014_22_22_12.pdf.

Основними ж архівними напрямками роботи є контроль за відомчими архівами, приймання нових фондів, їх формування, укладання сучасного науково-довідкового апарату (комп'ютерних пошукових систем), виконання запитів, організація виставок і роботи читальних залів, дигіталізація документів). Щодо ЗМІ, то телепередачі й інтерв'ю в архіві, як правило, є ініціативою редакцій.

The basic stages of formation and specifics of the National Archives of Japan (Tokyo) are highlighted in the article.

Key words: National Archives of Japan; The Second World War, the ancient documents; the archival repositories.